

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.143:341/349

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1.721>

Р. М. Дудник

orcid.org/0000-0002-0070-5188

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРО КОМПЛЕКСНІ ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Правова система України будується на принципі розподілення та систематизації, що на практиці являє собою структурну побудову права, одним з основних елементів якої є галузь права. А.С. Піголкін та Ю.А. Дмитрієв під галуззю права розглядають найбільш великий відносно відокремлений підрозділ системи права, який включає в себе правові норми, що регулюють визначену, якісно відмежовану сферу суспільних відносин, і зазвичай потребує специфічних засобів правового регулювання [1, с. 464].

Вказане визначення дає змогу зрозуміти, що в основі будь-якої галузі лежать правовідносини та правові норми, які їх регулюють.

Незважаючи на те, що галузі права як структурний елемент системи права існують та досліджуються в межах методології юриспруденції з давніх часів, нині не існує вичерпного переліку галузей права, який би повною мірою охоплював усі існуючі галузі права України.

Автор переконаний, що відсутність такого переліку насамперед пов'язана з диференціацією думок учених та практиків щодо оформлення регулювання тих чи інших відносин в окрему галузь. Зокрема, чимало дискусій викликає необхідність та доцільність виокремлення правових інститутів та норм у межах окремих комплексних галузей права, у зв'язку з чим тема цієї статті є актуальною.

Стан дослідження теми. Становленню та розвитку комплексних галузей права присвячені праці таких учених, як С.С. Алексєєв, О.М. Бандурка, В.В. Головченко, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, Н.М. Крестовська, Т.Є. Мураховська, О.Г. Мурашин, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, С.П. Погребняк, І.М. Погрібний, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомиров, О.Д. Тихомиров, Ю.К. Толстой, В.П. Хряпченко тощо. Водночас питання доцільності виокремлення комплексних галузей права та їх співвідношення з основними традиційними галузями донині залишається відкритим.

Метою вказаної статті є доведення необхідності виокремлення комплексних галузей права для

належного правового регулювання відповідних комплексних правовідносин.

Досягнення зазначеної мети стало можливим завдяки таким завданням, як:

- визначення правової природи комплексних галузей права;
- встановлення комплексної галузі права як самостійної ланки системи права;
- дослідження передумов та підстав появи комплексних галузей права;
- аналіз необхідності комплексного регулювання відносин із застосуванням норм комплексної галузі права на прикладі права інформаційних технологій;
- надання пропозицій щодо розвитку комплексних галузей права в Україні.

Виклад основного матеріалу. Під комплексною галуззю права слід розглядати сукупність правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини, які існують у симбіозі приватних та публічних інтересів та вимагають застосування комбінованого імперативно-диспозитивного методу правового регулювання.

Основний аргумент, який пропонується вченими для доказу існування комплексних галузей права, полягає у специфіці предмета правового регулювання та в існуванні з цих питань систематизованого законодавства України [2, с. 204].

У науковій літературі відображені певні ознаки, що вказують на форму комплексних галузей права. По-перше, наявність суспільної потреби та публічного інтересу у самостійному правовому регулюванні певної сфери діяльності. По-друге, наявність самостійного предмету правового регулювання, який виокремлює специфіку даного предмета, що притаманний саме комплексній галузі права суспільних відносин. По-третє, наявність особливого методу правового регулювання. По-четверте, наявність або об'єктивна потреба в особливих, спеціальних джерелах права, а також наявність специфічної, притаманної тільки цій галузі права, системи понять та категорій [3, с. 4].

Дійсно, динаміка суспільної сфери спрямована на виникнення нових правовідносин, які не були

відомі раніше. Таким чином, створюється предмет правового регулювання, який не може втиснутися в межі однієї існуючої галузі права, оскільки стосується й інших. Тенденція синтезу правовідносин характерна для життєдіяльності сучасної людини, оскільки всі сфери суспільного життя нині зазнають значних змін та перетворень і тісно переплітаються одна з одною. Водночас право є досить немолодою наукою, яка вже встигла вивчити сутність основних традиційних правовідносин, тому говорити про виникнення принципово нового предмета регулювання (тобто невідомих досі відносин) не можна, у зв'язку з чим можливість та доцільність виникнення нових абсолютно самостійних галузей автор ставить під сумнів. Натомість проникнення у звичні правовідносини певних нових елементів або необхідність поєднання їх між собою є незворотним та актуальним процесом, який і зумовлює появу комплексних галузей права.

Аналізуючи сутність комплексних галузей права, варто виділити їх основні характеристики, за допомогою яких такі галузі можуть вважатися комплексними.

Так, комплексна галузь права має містити в основі предмет правового регулювання, який регулюється нормами різних самостійних галузей права та не може бути ідентифікований як такий, що повною мірою відноситься до предмета регулювання однієї з основних галузей права. Тобто такий предмет регулювання має знаходитися на стику одразу декількох галузей (мінімум двох), що унеможливує віднесення таких суспільних правовідносин до відання та регулювання однієї з них.

Перебуваючи в межах інших правовідносин, комплексні галузі наповнюються характерними для них критеріями і набувають специфічних рис. Комплексна галузь містить у собі предметне ядро, тобто такі суспільні відносини, які хоча й регулюються нормами основних (первинних) галузей права, але не належать однозначно первинним галузям, а володіють консолідуючим початком предметної властивості [4, с. 31].

Не виключенням є виникнення ситуації, коли низка підгалузей, інститутів та норм права одночасно належать і до звичайної галузі, і до комплексної. Проте на практиці питання застосування тієї чи іншої «подвійної» норми вирішується з огляду на специфіку предмета правового регулювання, завдяки якому можна визначити, в межах якої галузі варто впорядковувати відносини. Таким чином, віднесення однієї норми одночасно до традиційної та комплексної галузі права не нагромаджує нормативно-правову базу українського законодавства шляхом створення ідентичних норм у різних галузях, а акумулює існуючі надбання з ціллю досягнення ефективного результату.

Суспільні відносини, що є підґрунтям для існування комплексної галузі, мають характеризуватися подвійною природою, оскільки саме ця особливість визначає можливість «подвоєння» правової структури, що їх регулює. Таким чином, у межах правової спільності норми первинних галузей права отримують новий зміст і глибинний сенс, а також починають функціонувати з позиції нових принципів, категорій і понять, які зародилися саме в межах нової комплексної галузі або були запозичені з іншого традиційного сектору системи права та набули нових ознак у поєднанні одне з одним.

Крім того, комплексна галузь права, як зазначалося вище, складається переважно з норм інших основних галузей права, проте не позбавлена можливості мати власні норми регулювання та зобов'язана оперувати власними категоріями та поняттями, які не характерні для будь-яких першочергових галузей. Так, комплексна галузь права може мати специфічні норми-дефініції або норми-принципи, які здебільшого закріплені на рівні підзаконних нормативно-правових актів.

Як і будь-який повноцінний елемент системи права, комплексна галузь права має займати певне місце серед основних галузей та бути незамінною у зв'язку зі своєю унікальністю. Таким чином, комплексна галузь права має в процесі свого об'єктивування гармонійно включатися в систему права і взаємодіяти з іншими галузями тією мірою, яка необхідна для її ефективного існування та можливості розвитку з урахуванням змін у супутніх галузях.

Автор вважає, що існування комплексних галузей українського права виправдовується не тільки теоретичним специфічним предметом правового регулювання та спеціальними нормами права, а насамперед правовою реальністю, яка змушує шукати комплексні рішення нагальних питань, які не можуть бути вирішені в межах однієї звичайної традиційної галузі права, а потребує її модернізації шляхом поєднання з елементами іншої галузі права для коректного та ефективного регулювання відповідних правовідносин. Надання галузі статусу комплексної наділяє її правом використовувати правові норми інших галузей права в їх необхідній сукупності для врегулювання відповідних симбіотичних правовідносин.

Правове життя сучасної України підтверджує необхідність виділення в системі права комплексних галузей, оскільки сучасна практика переконливо свідчить про те, що, крім галузей права, які упорядковують однорідні суспільні відносини, реально існує регламентація комплексних, різно-рідних соціальних відносин у відповідних життєво-важливих сферах, що потребують правового регулювання. Саме правове регулювання різноманітних відносин (освітніх, господарських,

екологічних, житлових, банківських, інвестиційних, митних, морських, повітряних, космічних та інших) і спричинило формування комплексних галузей українського права [5, с. 314].

Чимало дискусій серед учених викликає необхідність появи комплексних галузей права, яка подекуди зводиться до питання існування комплексної галузі як перехідного етапу до становлення її як самостійної та основної. На думку автора, така позиція є хибною, оскільки в основі комплексної галузі права лежать не абсолютно нові правові відносини та норми, а дещо модифіковані вже відомі та врегульовані, проте не такою мірою, як того вимагає сучасний стан розвитку таких відносин.

Формування комплексної галузі права супроводжується наявністю певних передумов, таких як:

1) повторювані суспільні відносини, що підлягають регулюванню та здатні бути об'єктом зовнішнього контролю;

2) соціальна необхідність комплексного регулювання цих відносин (такі суспільні відносини мають зачіпати інтереси більшості суб'єктів права та бути актуальними у відповідних умовах суспільного життя, що забезпечує розвиток законодавства);

3) наявність державного інтересу та державної підтримки цих відносин (або підтримки їх захисту);

4) узагальнення та формування нормативів поведінки у суспільстві.

Катализатором формування галузі права можуть бути суспільні або політичні перетворення у державі, різноманітні події та катаклізми. Факторами, що впливають на процеси трансформації системи права, є культура, традиції правового регулювання певної держави, а також процеси глобалізації [6, с. 111].

Процес формування, визнання та нормативно-закріплення нових комплексних галузей права є проявом активної правотворчої політики держави, що здійснюється з метою впорядкування суспільних відносин та реалізації концептуальних напрямів, що формують загальні тенденції та закономірності державно-правового розвитку на рівні створення правових норм як базового елемента системи права.

Наприклад, нині актуальним є запровадження в усі сфери життя людини інформаційних технологій, які вносять корективи у предмет правового регулювання будь-якої галузі. Так, комплексність інформаційного права полягає в тому, що воно регулює відносини, які виникають практично у всіх сферах людської діяльності, пов'язані з інформацією чи з діяльністю в інформаційній сфері [7, с. 55].

В основі інформаційного права (інакше – права інформаційних технологій або ІТ-права)

лежать положення та постулати науки теорії держави та права, а також норми конституційного, адміністративного, а особливо цивільного права. Так, питання регулювання майнових та немайнових відносин щодо інформації та інформаційних об'єктів в інформаційній сфері неможливо врегулювати поза межами дії цивільного права, а використання інформації, здійснення органами державної влади та/або місцевого самоврядування обов'язків у галузі масової інформації, формування інформаційних ресурсів і надання інформації широкому колу суб'єктів інформаційних відносин – без застосування методів адміністративного права.

Так само важко було б уявити ефективне регулювання відносин, що нині розглядаються в межах таких комплексних галузей права, як медичне, морське, аграрне, фінансове тощо, якби регулювання таких відносин відбувалося виключно в межах однієї традиційної галузі. Так, під час вибору традиційної основної галузі права впорядкування вказаних відносин зазнало би значних втрат, оскільки в такому разі не було б розкрито потенціалу таких відносин, отже, не могло би бути досягнуто основних цілей правового регулювання – ефективності, верховенства права та забезпечення справедливого балансу інтересів суб'єктів.

На думку автора, українська правова система потребує нагального виокремлення та становлення ще однієї комплексної галузі права, а саме ювенального права. Так, захист прав дітей нині є одним з основних векторів політики, яку проводять розвинуті держави світу.

Предметом врегулювання ювенального права є відносини стосовно здійснення правосуддя щодо дітей, превенції правопорушень дітей та проти дітей, захист прав, свобод та інтересів, а також реабілітація дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації. Зазначені питання не можуть вирішуватися в межах якоїсь конкретної галузі права, оскільки включають у себе значний спектр відносин, належна реалізація яких може бути забезпечена виключно застосуванням комплексного підходу до їх регулювання. Таке регулювання складається з норм та ідей цивільного, сімейного, трудового, житлового, цивільно-процесуального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права тощо.

Основне практичне призначення системи права – бути фундаментальною доктринальною юридично-логічною моделлю для практики правозастосування, видання відповідних нормативно-правових актів, їх раціонально організованого обліку та систематизації [8, с. 63].

На підставі викладеного в межах цієї статті можна дійти висновку, згідно з яким сьогодні система права певною мірою досі розглядається в лінійній побудові її галузей, проте таке бачення є застарі-

лим та таким, яке не відповідає нинішнім реаліям. Так, система права являє собою складне комплексне утворення, яке потребує розвитку та розуміння в новій іпостасі. Логістика системи українського права передбачає об'єднання різних галузей у цілісний, побудований на єдиних принципах, повноцінний елемент такої системи. Формування та розвиток комплексних галузей права можна вважати результатом функціонування механізму перетворення, удосконалення права, створення в ньому нових конфігурацій, що раніше не користувалися попитом. Таким чином, у зв'язку зі зміною суспільних відносин у ритмі сучасного життя, а отже, і характеру правового регулювання таких відносин, потреба в запровадженні, визнанні та розвитку комплексних галузей права є невідворотною.

Крім того, загальне визнання та запровадження комплексних галузей права пришвидшить темпи розвитку таких галузей, що приведе до створення налагодженого механізму врегулювання конкретних правовідносин у межах окремої комплексної галузі.

Література

1. Дмитриев Ю.А., Головистикова А.Н., Пиголкин А.С. Теория государства и права: учебник / под ред. Ю.А. Дмитриева, А.С. Пиголкина. Москва : Юрайт, 2011. 743 с.
2. Миколенко О.І. Чи існують комплексні галузі права? *Правова держава*. 2003. Вип. 6. С. 203-206.
3. Добробог Л.М. Закономірності виникнення, розвитку та функціонування комплексної галузі права як елементасистеми права: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.01. Харків, 2016. 34 с. URL: <https://cutt.ly/YcHqY3N>.
4. Хряпченко В.П. Розуміння комплексних галузей українського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 36. Т. 1. С. 27- 32. URL: <https://cutt.ly/6cHwTBZ>.
5. Хряпченко В.П. Від критеріїв поділу системи права на галузі до комплексних галузей права. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 307–317. URL: <https://cutt.ly/jcHeWFj>.
6. Дудник Р.М. Формування нових галузей права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса: Гельветика, 2018. С. 110–112. URL: <https://cutt.ly/NeHrgGN>.
7. Хахановський В. Структура та завдання навчальної дисципліни «Інформаційне право» *Правова інформатика*. 2006. № 3 (11). С. 54–58. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/06kvdip.pdf>.
8. Саннікова М. Комплексні галузі права: до постановки питання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 59–64. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-59-64.pdf.

Анотація

Дудник Р. М. До питання про комплексні галузі українського права. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню необхідності та доцільності виокремлення комплексних галузей в українській системі права. Дискусії вчених навколо

вибраної теми можна вважати класичними, проте досі однозначного вирішення вказане питання не знайшло. Автором констатовано, що система права являє собою об'ємне утворення, яке постійно перебуває в динамічному стані у зв'язку з трансформацією відносин у суспільстві, що пов'язані з економічними, політичними, культурними та іншими факторами. У межах вибраної теми розглянуто передумови виникнення комплексних галузей права, ознаки, що притаманні комплексним галузям права, особливості їх предмета правового регулювання та використання норм традиційних галузей права під час регулювання відносин у межах комплексної галузі. Досліджено взаємодію між комплексними галузями права та традиційними (основними). Висловлено заперечення щодо існування комплексних галузей права як перехідних, тобто таких, що обов'язково мають еволюціонувати в самостійну основну галузь. Проаналізовано необхідність становлення та розвитку комплексної галузі права через правову дійсність, яка уособлює динаміку сучасних суспільних відносин та їх неоднорідність, а також показує неспроможність врегулювати ті чи інші відносини в межах однієї галузі. Таким чином, комплексні галузі права слід вважати рушійною силою для створення нових конфігурацій в українській правовій системі. Так, у статті наведено приклади комплексних галузей права, в яких гармонійно поєднуються норми різних традиційних галузей права. Враховуючи значні переваги комплексного регулювання суспільних правовідносин, автор наголошує, що актуальність виокремлення та визнання комплексних галузей права дедалі зростатиме, а запровадження таких галузей слугуватиме підвищенню ефективності правового регулювання конкретно визначених видових відносин. Зокрема, автором запропоновано подальше удосконалення української системи права шляхом виокремлення та визнання такої комплексної галузі права, як ювенальне право.

Ключові слова: система права, комплексна галузь, суспільні відносини, подвійна правова природа.

Summary

Dudnyk R. M. To the question of complex branches of Ukrainian law – Article.

The article is devoted to the study of the necessity and expediency of separating complex branches in the Ukrainian legal system. Scientists' discussions on the chosen topic can be considered classic, but so far this issue has not been unambiguously resolved. The author states that the legal system is a three-dimensional formation, which is constantly in a dynamic state due to the transformation of relations in society related to economic, political, cultural and other factors. Within the chosen topic the preconditions of emergence of complex branches of law, the signs inherent in complex branches of law, feature of their subject of legal regulation and use of norms of traditional branches of law at regulation of relations within complex branch are considered. The necessity of formation and development of a complex branch of law through legal reality, which embodies the dynamics of modern social relations and their heterogeneity, as well as shows the inability to regulate certain relations within one branch, is analyzed. Thus, complex branches of law should be considered a driving force for creation of new configurations in the Ukrainian legal system. Thus, the article gives examples of complex branches of law, which harmoniously combine the rules of various traditional branches of law. Given the significant advantages of comprehensive regulation of public relations, the author

emphasizes that the relevance of the separation and recognition of complex branches of law will continue to grow, and the introduction of such branches will increase the effectiveness of legal regulation of specific species. In particular, the author proposes

further improvement of the Ukrainian legal system by identifying and recognizing such a complex branch of law as juvenile law.

Key words: system of law, complex branch, public relations, dual legal nature.